

образования и возможности использования зарубежного опыта в этой сфере в национальном законодательстве об образовании в Украине. Раскрыто содержание понятий «формальное образование» и «неформальное образование». Рассмотрены педагогические особенности формального и неформального образования в контексте реформирования высшего образования. Освещена важность единства формального и неформального образования как неотъемлемых элементов учебного процесса.

Ключевые слова: образование, формальное образование, неформальное образование, социальный работник.

GOLUBENKO TATIANA. *Formal and informal education of future social workers.*

The article is devoted but little developed theoretical topic legislative definition and regulation of formal and informal education and the possibility of using foreign experience in this field in national legislation on education in Ukraine. The content of the concepts of «formal education» and «informal education». Considered pedagogical features formal and informal education in the context of reforming higher education. Deals with the importance of the unity of formal and non-formal education as an integral part of the educational process.

Key words: education, formal education, informal education, social worker.

УДК: 365.785.12

Житинська М.О.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ЯК ОБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ

У статті розкрито зміст поняття «людина похилого віку». Визначено, що підґрунтям для організації соціально-педагогічної підтримки є теоретичні надбання різних наук стосовно розуміння сутності старості як вікового періоду. Теоретичні підходи з психології, філософії, педагогіки стали базою для окреслення психолого-педагогічних та соціальних особливостей геронтологічної групи, сприяли виявленню основних проблем та труднощів життєдіяльності людей похилого віку. Встановлено, що вирішення означених проблем і є необхідною умовою організації соціально-педагогічної підтримки життєдіяльності людей похилого віку.

Ключові слова: люди похилого віку, проблеми та труднощі життєдіяльності людей похилого віку, соціальна активність людини у старості, теоретичні підходи до розуміння старості.

Важливим і актуальним завданням українського суспільства є забезпечення відповідного рівня життя людей похилого віку. З посиленням кризових явищ в суспільстві, саме люди похилого віку гостро відчують їх негативний вплив. Соціально-демографічна ситуація в світі констатує швидке зростання частки людей похилого віку, старіння населення стає глобальною світовою проблемою.

Метою нашої статті є психолого-педагогічна характеристика людей похилого віку як об'єкта соціально-педагогічної підтримки.

Виходячи з аналізу соціально-психологічної та педагогічної літератури, використовуючи термін «людина похилого віку», маємо на увазі, віковий період в межах від 60 до 75 років, так званий «третій вік». Ми вважаємо, що головним критерієм для

його означення є поступове припинення професійної діяльності, вихід на пенсію. Саме цей період вважаємо часом, коли з'являються відновлені можливості для самореалізації, свободи та творчості.

Підтвердження означеної думки знаходимо і у науковій роботі британського геронтолога П. Ласлетта «Нова карта життя», що визначає чотири віки життя людини та описує основні їх характеристики:

1. Вік ранньої соціалізації (характеризується залежністю людини від інших, переважно від батьків).

2. Вік дорослої зрілості (людина переймається питаннями соціальних взаємин, професійного зростання, фінансової незалежності, створенням родини).

3. Третій вік - 60-74 роки (з'являються відновлені можливості для реалізації більшої свободи та творчості, для яких не було часу в «пік» життя, де переважали обов'язки та забор'язання).

4. Четвертий вік – понад 75 років (людина готується до неминучої смерті, можливо знову стає залежною, як в першому віці) [16].

Відповідно до медико-біологічного підходу в період старості відбувається психологічна деградація, погіршуються розумові здібності. Все це пов'язано з функціональними та органічними порушеннями мозку.

Когнітивний підхід до старості пов'язаний з моделлю «дефіцита» – втрати або зниження емоційних та інтелектуальних можливостей. Є. Штернберг старіння пов'язує з зниженням психічної активності, що проявляється в затримці психомоторних реакцій, обмеженні сприймання та труднощях концентрації уваги. Проте дослідник наголошує, що самі психічні функції залишаються якісно незмінними [15].

На думку американського психотерапевта Дж. Ілардо людина здатна навчатися в будь-якому віці, а її інтелект зовсім не обов'язково руйнується з віком. Однак тут необхідне одне уточнення. Можна вести мову про дві складові інтелекту: перша включається в роботу тоді, коли необхідно зреагувати на несподівані події, швидко знайти нестандартний вихід із ситуації. Ця здатність інтелекту розвивається від постійних тренувань і, навпаки, слабне, якщо нею не користуватися. Друга складова відповідальна за засвоєння інформації, усне і письмове висловлювання думок та почуттів. Вона з віком не тільки не згасає, але здатна вдосконалюватися [7].

Відповідно до діяльнісного підходу (Ф. Хейлм, Г. Кремпен, Р. Хейвігхерст та ін.) людина своїми діями може змінювати середовище, розвивати здібності до подолання особистих проблем, вирішувати складні ситуації, розвиватись та визначати свій життєвий шлях. Тобто, діяльність виступає головною умовою розвитку особистості в тому числі і в період старості.

Згідно з поглядами Б. Ананьєва, збереження особистості в пізньому віці залежить від рівня її активності. Якщо людина зберігає активність, виконує певні суспільні функції в неї не відбувається деформації особистості. Особливого значення набуває положення Б. Ананьєва про те, людина похилого віку є суб'єктом своїх відносин зі світом і може знайти нові шляхи включення в життя суспільства [2].

За таких умов актуальним стає визначення поняття «соціальна активність». У науковій літературі існує кілька підходів до визначення змісту поняття «соціальна активність особистості». Досить поширеним є визначення соціальної активності як соціальної якості особистості. Це системна соціальна якість, в якій виявляється та реалізується рівень соціальності індивіда, тобто глибина та повнота зв'язків особистості із соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкта суспільних відносин [1].

Другий підхід розглядає соціальну активність як форму людської діяльності. Соціальна активність – сукупність форм людської діяльності, свідомо орієнтованої на

розв'язання завдань, що постають перед суспільством, класом, соціальною групою у певний історичний період. Суб'єктом соціальної активності може виступати особистість, колектив, соціальна група, клас, суспільство в цілому [12].

У свою чергу, ми розглядаємо соціальну активність особистості як певний тип відносин між особистістю і соціальним середовищем, що реалізуються через соціальну діяльність.

Соціальна активність реалізується в системі цільових установок, ціннісних орієнтацій, що визначають мотиваційну сферу особистості, направленість інтересів, вибір методів та способів задоволення потреб.

Важливою ознакою соціальної активності особистості є сильне, стійке прагнення впливати на соціальні процеси та дієва участь, прагнення змінити, перетворити або, навпаки, зберегти існуючий соціальний лад, його форми чи елементи.

До основних сутнісних характеристик соціальної активності людини похилого віку слід віднести:

- наявність соціально орієнтованих мотивів діяльності;
- направленість на розширення соціально важливих форм та сфер діяльності (участь в волонтерській, творчій, суспільній діяльності).

Соціальна активність людини похилого віку, на наш погляд, – це міра участі її в житті сім'ї, соціума, суспільства, що залежить від суб'єктивних факторів – особистісних якостей кожної людини, рівня освіти, життєвих цінностей та позицій; та об'єктивних – ставлення суспільства до місця, ролі та значення людини похилого віку в суспільстві. Тому слід враховувати об'єктивну необхідність підтримки виконання певної ролі кожною людиною для задоволення її життєвих потреб.

Активність дає можливість людині похилого віку відчувати себе, самореалізуватись, проявити свої можливості, а її рівень залежить від самопочуття, настрою людини похилого віку, життєвої задоволеності.

Принципову важливість для нашого дослідження становить теорія компетентності в похилому віці Е. Ольбріхтома. Він розглядає компетентність «як співвідношення особистих ресурсів, що накопичуються протягом життя, з вимогами навколишнього середовища, як узгодження наявних можливостей, які дозволяють людині похилого віку порівнювати або зіставляти свої вміння та здібності до вимог навколишнього середовища для отримання задовільних результатів». Британський психолог Дж. Равен, продовжуючи дослідження компетентності в літньому віці акцентує що в її складову входять: ініціативність, мудрість, інтерес до життєдіяльності організацій, суспільства, ролі людини в ньому і інші внутрішні мотивовані характеристики, пов'язані з системою особистих цінностей [17].

Виходячи з аналізу підходів ми можемо говорити, що існує значна частина наукових праць, в яких старість розглядається переважно як період занепаду, втрат та регресу.

Проте, ми наголошуємо на важливості концептуальних уявлень про старість як про важливий етап життєвого шляху особистості, важливий період, що має свій сенс, задачі та цінності. Знаходимо підтвердження нашої думки в працях таких науковців, як Б. Ананьєв [2], Л. Анциферова [3], О. Богомолець [4], які наголошують, що розвиток особистості у старості не припиняється, так само як і продовжується її особистісне становлення.

І. Мечніков зазначав, що «...людина навіть в дуже похилому віці спроможна зберігати розумові здібності, незважаючи на значну фізичну немічність» [9].

Постійне зростання частки людей похилого віку в сучасному суспільстві змушує більш глибоко розглядати проблеми їх суспільного, соціального становища, ролі і місця

в громаді та сім'ї, медико-соціальної реабілітації, соціального обслуговування і забезпечення, соціального піклування, соціально-педагогічної підтримки.

Отже, для повної характеристики людей похилого віку, як демографічної та соціальної категорії, слід розглянути специфічні особливості їх життєдіяльності, пов'язані з зміною соціального статусу та процесом старіння.

Е. Холостова у своїх дослідженнях розглядає життєдіяльність людей похилого віку впродовж усього життя, описує похилий вік як соціальну проблему, аналізує ставлення до даної вікової групи в суспільстві, сім'ї та близькому оточенні. Е. Холостова висвітлює основні соціально-психологічні проблеми людей похилого віку:

- втрати: переживання, викликані різного роду втратами (фізичної активності, зору, слуху, смерті близьких людей);
- порушення психіки (наслідок розчарування, відторгнення);
- зниження психологічних здібностей та можливостей людини через загострення захворювань, психічні хвороби, органічні ураження мозку; вияв у гіпертрофованому вигляді почуттів заощадливості, скупості;
- сексуальні проблеми: імпотенція, вдівство, пізні кохання, другий шлюб;
- наслідки зловживання алкоголем: порушення загального здоров'я, розлади нервової системи, розумова відсталість, деградація особистості;
- погане поводження з людьми похилого віку: фізичне та психологічне насильство, агресивна поведінка, зневага, занедбаність, позбавлення харчів та комфорту, соціальна ізоляція, сексуальні домагання, фінансові зловживання (використання заощаджень людини похилого віку);
- низька матеріальна забезпеченість: злидні, жебрацтво, кривди, зневага, приниження, почуття незатребуваності, спроби відновлення трудової активності [13].

Проблема емоційних переживань у похилому віці є не лише науково актуальною, але і життєво необхідною, адже найчастіше старість сприймається як період печалі, смутку, втрат, страждань від хвороб.

Першою характерною особливістю емоційного життя людей похилого віку – виражена стурбованість (власним здоров'ям, політичним і економічним станом держави, майбутнім дітей та онуків тощо). На думку К. Рошача, стареча стурбованість вказує на адаптаційний характер. Тобто потреба в занепокоєнні і стурбованості – це своєрідний механізм потреби в уникненні страждань, що виходить у пізньому віці на перший план [11].

Другою особливістю є вікова ситуативна депресія [8]. Емоційні переживання, які характеризують цей стан, відображають смисл життєдіяльності: поступове зниження активності в суспільному житті, переосмислення його значення для себе, відмова від цінностей соціального світу [14].

Продовжуючи розглядати особливості людей похилого віку підкреслимо, що важливо враховувати їх соціальний статус.

Припинення трудової діяльності породжує втрату соціальної ролі, віддаленість від групи, що веде в свою чергу до перебудови потреб, спонукань, переоцінки життя. Здебільшого вихід на пенсію супроводжується зміною стилю життя, а якщо ідентичність людини тісно пов'язана з професійною роллю, тоді ці зміни особливо важко переживаються і призводять до погіршення фізичного та психічного здоров'я.

Дослідники, зокрема Г. Андрєєва, О. Краснова, Б. Ліверхуд, І. Малкіна-Пих, І. Шаповаленко, О. Хухлаєва, визначають період пізньої зрілості як період кризи, де особливе місце займає саме «криза виходу на пенсію», суть якої полягає у суперечності між життєвими обставинами та бажанням людини продовжувати активну діяльність.

На думку К.Вишневської-Рошковської, раптовий перехід на пенсію втрачає свій стресовий характер, якщо вільний час заповнити ґрунтовним і всестороннім курсом оздоровлення. Після припинення фахової діяльності у людини може з'явитися новий талант, який раніше не проявлявся. Реалізація прихованих прагнень може надати нові сили, покращити здоров'я, розгорнути творчість, часто досить цікаву і цінну для суспільства [5].

Взаємини людей у соціальному середовищі виявляються через спілкування. Дефіцит спілкування спричиняє виникнення нової проблеми - самотності. Дуже часто люди похилого віку відчують себе самотніми навіть покинутими, що звісно позначається на їхньому здоров'ї, задоволеності життям.

При аналізі наукової літератури, нами було встановлено, що представники різних наукових шкіл описують різні причини та особливості переживання самотності: як патологію, хворобливий стан психіки людини, пов'язаний з неадекватною реалізацією устремлінь в міжособистісному спілкуванні (психодинамічні теорії – Г. Салліван, Д. Зілбург); як неприйняття людиною самої себе та незадоволеність якістю взаємовідносин між людьми (феноменологічний напрям – К. Роджерс); як відсутність однієї з соціальних потреб – потреб у спілкуванні, зв'язках між людьми, потреба в самоповазі (Е. Фромм); як результат блокування, що відбувається на початку життя і призводить до порушення природнього розвитку людини (К. Хорні, Р. Мей, К. Роджерс та ін.); як відсутність певних цінностей та сенсу життя (В. Франк); як результат втрати людиною особистісно значущих зв'язків (інтегративна модель У. Салдера) тощо.

Самотність, особливо коли це глибоке і тривале переживання, знижує самооцінку особистості. Люди, що відчують самотність в похилому віці, песимістичні, викликають почуття жалю до себе, вважають своє життя безглуздим. Такі люди замикаються в собі, ізолюють себе від суспільства.

Б. Ананьев визначає, що парадокс людського життя полягає в тому, що у багатьох людей процес «вмирання» починається раніше, ніж фізичне старіння. Такий стан спостерігається у тих людей, які за власною ініціативою ізолюються від суспільства, що веде до звуження об'єму особистісних якостей та деформації структури особистості [6].

Самотність у старості досить неоднозначне поняття, що має соціальний зміст. Як соціальний стан, воно відображає психофізіологічний статус людини похилого віку, що ускладнює можливість до налагодження нових та підтримку старих зв'язків. Основними причинами самотності є те, що людина в старості втрачає колишні соціальні ролі, права, часто втрачає рідних і близьких, настає певний духовний занепад, що призводить до звуження кола інтересів і соціальних контактів.

Як правило, з виходом на пенсію різко знижується рівень матеріального добробуту, поступово погіршується здоров'я і з'являється багато вільного часу. З припиненням професійної трудової діяльності, праця як засіб самореалізації та самоствердження втрачає свою значимість. Тому за таких умов дозвілля розглядається як один з важливих засобів реалізації сутнісних сил людини похилого віку, механізмом задоволення різних її потреб. Дозвілля як самоцінна суспільна сфера здатна активізувати та відновити розвиток людини, сповільнити руйнівні процеси в організмі пов'язані зі старістю.

На сьогодні існує проблема, яка гостро постала у сучасних країнах, включаючи й Україну, це негативне ставлення до людей похилого віку, хибні стереотипи, які ґрунтуються на упередженому сприйнятті людей зважаючи на їх вікові характеристики (ейджизм). Негативні установки по відношенню до літніх людей справляють істотний вплив на мотиви поведінки, самопочуття і навіть стан здоров'я літніх людей, які вважають себе зайвими в суспільстві.

Ейджизм викликає стереотипізацію й дискримінацію людей різного віку зважаючи на їх вікові характеристики, так само як расизм і сексизм дискримінують людей по кольору шкіри та статевими ознакам.

Ми допускаємо можливість існування такої позиції в суспільстві, проте наголошуємо на необхідності формування позитивного іміджу людини в старості, даючи тим самим можливість людині похилого віку жити повноцінним життям.

Аналіз біологічних та психологічних аспектів, соціальної характеристики людини похилого віку показав наявність різних проблем та труднощів в їх життєдіяльності. Вирішення цих проблем і є необхідною умовою організації соціально-педагогічної підтримки життєдіяльності людей похилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування.

Використана література:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1998.– 376 с.
2. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания: избр. психолог.труды. – М.: Воронеж: ПО «МОДЭК», 1996. – 384 с.
3. Анциферова Л.И. Поздний период жизни человека: типы старения и возможности поступального развития личности // Психолог. журнал. – 1996. – Т. 17. – № 6. – С. 60-72.
4. Богомолец А.А. Продление жизни. – К.: АН УССР, 1940. – 143 с.
5. Вишневская-Рошковская К. Новая жизнь после 60-ти. – М.: ПРОГРЕСС, 1989 – 259 с.
6. Доброштан В.М. теория социальной работы Учебное пособие для студентов, Санкт-Петербург, 2008 – 377 с.
7. Глардо А. Дж. Когда родители стареют: психологическое и практическое руководство [Электронный ресурс] // Отечественные записки. - М. , 2005. - № 3(23). - Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/2005/3/kogda-roditeli-stareyut-psihologicheskoe-i-prakticheskoe-rukovodstvo>.
8. Крайг Г. Психология развития – Спб.: Питер, 2001 – 992 с.
9. Мечников И.И. Этюды оптимизма / И.И. Мечников. М.: Наука, 1964. – 128 с.
10. Петько Л. В. Стимулювання соціально-комунікативної активності підлітків: теорія і практика : монографія. – К. : Ун-т «Україна». 2010. – 268 с.
11. Рошак К. Психологические особенности личности в пожилом возрасте: автор. дис.канд. псих. наук 19.00.07 – М., 1990- 19 с.
12. Соціолого - педагогічний словник / За ред. В. В. Радула. – К.: «ЕксОб», 2004. – 304 с.
13. Холостова Е. И. Социальная работа: Учебное пособие / Е. И. Холо- стова. — 7-е изд. — М.: Издательско-торговая корпора- ция «Дашков и К°», 2010. — 800 с.
14. Шахматов Н.Ф. Психология старения: счастливое и болезненное – М.: Медицина, 1996. -304с.
15. Штернберг Э. Я. Геронтологическая психиатрия. — М., 1977.
16. Laslett P. A. Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age / Laslett P. A. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991.
17. Leszczynska-Rejchert A. Człowiek starszy i jego wspomaganie – w strone pedagogiki starosci / Anna Leszczynska-Rejchert – Olsztyn : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmiesko-Mazurskiego, 2006. – 246 p.

ЖИТИНСКАЯ МАРИЯ АЛЕКСАНДРОВНА. *Психолого-педагогическая и социальная характеристика пожилых людей как объекта социально-педагогической поддержки.*

В статье раскрыто содержание понятия «человек преклонного возраста». Определено, что основой для организации социально-педагогической поддержки является теоретические достижения различных наук относительно понимания сущности старости как возрастного периода. Теоретические подходы психологии, философии, педагогики стали базой для определения психолого-педагогических и социальных особенностей геронтологической группы, способствовали выявлению основных проблем и трудностей жизнедеятельности пожилых людей. Установлено, что решение указанных проблем и является необходимым условием организации социально-педагогической поддержки жизнедеятельности пожилых людей.

Ключевые слова: старики, проблемы и трудности жизнедеятельности пожилых людей, социальная активность человека в старости, теоретические подходы к пониманию старости.

ZHYTYNSKA MARIA. *Psycho-pedagogical and social characteristics of the elderly as an object of social and educational support.*

In the article the concept of "elderly person". Determined that the basis for the organization of social and educational support are theoretical achievements of various sciences concerning the understanding of nature as old age period. Theoretical approaches in psychology, philosophy, pedagogy became the basis for defining psycho-pedagogical and social features gerontologic group helped identify the main problems and difficulties of life of older people. Found that solve the aforementioned problems and is a prerequisite of social and educational life support elderly.

Keywords: elderly, challenges and difficulties of life elderly person social activity in old age, theoretical approaches to understanding aging.

УДК 37.013.42

Ковальчук О.В., Червенко О.О.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ, КОТРІ ЗАЛИШИЛИСЬ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ: ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкривається зміст соціальної роботи з дітьми, що залишилися без батьківського піклування. Дається пояснення при яких умовах дитина набуває статусу «дитини, що залишилась без батьківського піклування». Особлива увага приділяється технології, яка застосовується до цієї категорії, а саме соціальний супровід та окреслено складові цього процесу. Здійснено аналіз альтернативних форм влаштування дитини, до яких відносяться прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу. Виокремлено суперечності, які заважають активному впровадженню сімейних форм влаштування. Охарактеризовано групові та індивідуальні форми роботи.

Ключові слова: діти, що залишилися без батьківського піклування, соціальний супровід, соціальна допомога, прийомна сім'я.

Сьогоднішня Україна за умов економічної кризи, політичної і соціальної нестабільності, радикальної соціально-культурної трансформації зумовлює виникнення